

Роман
ІВАНУЧУК

*З земля,
і зело, і пісня*

Історичні оповідання, повісті

Харків
«ФОЛІО»
2021

БЛАГОСЛОВЕННЯ РУСЬКОЇ ЗЕМЛІ

Тридцять третього року по народженні Христа — десятого дня після Його воскресіння буря велика пронеслася над Єрусалимом, і, вчувши в рокоті громів голос Бога, зібралися апостоли у дворі Іродового Храму, щоб прийняти Боже повеління. Й коли розвіялися хмари, з диска сліпучого сонця відірвалися вогненні язики й повисли над головами апостолів. І кожен учень Ісуса почув досі невідому, проте зрозумілу мову, що кликала їх у дорогу до народів, котрим вони мали принести правду Христову.

Тож розійшлися апостоли — в Месопотамію, Каппадокію, Фрігію, Памфілію, Єгипет, Лівію, Кірсену, Крит, Аравію. Андрій же Первозваний вчув мову оріянську, яка полинула до нього від межі світів, що пролягла між слов'янами й племенами Яфетового сина Магога на півночі. Й подався апостол у дорогу, полишивши за собою портове місто Кесарію, за яким стугоніли скелясті гори Моава.

У Кесарійському порту стояла біля причалу величава червоновітрильна римська трієра, готова вирушити до Ольвії. Команда трієри прийняла на борт апостола за невелику суму — як пілігрима від ольвійської юдейської громади, що відбував паломництво до Єрусалима на свято Шавуот.

Йшла трієра спокійними теплими водами дні й ночі, минаючи білі грецькі острови в Егейському морі; обережно, майже нечутно, начебто стояла на місці, прусувалася крізь Геллеспонт, Пропонтиду й, прослизнувши вузьким Босфором, на берег якого наповзав багатолюдний Візантій, вихопилася в Понт Евксінський і на двадцятий день морської дороги сягнула землі, де сходилися в одне тихе водоймище води Бористена

й Гіпаніса, на правому березі якого виднівся обгороджений зубчастим муром з чотирма сторожовими вежами грецький поліс — фортеця Ольвія.

Апостол зійшов на берег й потонув у портовій метушні: до трієри збігався ольвійський люд, щоб накупити дешевих заморських фруктів, які вмиг продаватимуться на агорі втридорога; римські легіонери стримували натовп, штовхали, лаялись; були тут, крім ольвіополійців, метушливі візантійці, чорновусі даки, галасливі таври й бородаті скити-кочівники, які скуповували у приїжджих купців фігури грецьких богів, наперед замовлені пекторалі із зображеннями скитських воїнів, що приборкують коней, срібні гребінці й фібули та золоті монети з карбованими парсунами грецьких царів.

Ольвія, яка вже тоді належала Римові, була занедбана, запущена в бруді й смітті, що накопичувалось горами в пристані і вздовж вулиць. Нижнє місто зяяло руїнами, де тулилися бездомні жебраки й злодії — і лише Верхнє із заставленою торговими рядами агорою та Зевсовим курганом, на якому височів храм Вседержителя, нагадувало про колишню славу Ольвії; а музиканти, давні вчителі яких супроводжували колись урочисті процесії на святах Аполлона й шалені діонісійські вакханалії, сиділи зі своїми лірами й кіфарами вздовж доріг, що вели на агору, й тягучими жебранками випрошували милостиню.

Андрій Первозваний зупинився перед кам'яними східцями, що спиналися до храму Зевса. Вражений контрастом між нужденністю Нижнього міста й величавим з рядами корінфських колон храмом, який самотньо височів у Верхньому й ніби волав до небес про кривду, заповідяну старому славному полісу, — заговорив сам до себе:

«То вже не життя, а історія. *Sic transit gloria mundi*. А ми розпочинаємо нову епоху — не Зевса, а Христа».

Біля храму Зевса ждали на апостола скитські вої — у бронзових шоломах і шкіряних панцирах, з сокирами при боках. Поміж ними стояв, втішно посміхаючись, апостол Матей, якого колись полонили скити. Андрій віддав скито-

ві мішечок з грішми, той перерахував динари й відпустив полоняника.

«Слава Ісусу Христу! — привітався Матей і обняв побратима. Опісля, сягнувши рукою в пазуху, вийняв папірусний сувій і подав Андрієві. — Я написав у неволі книгу про Христа й про нас — Благую вість для людей. Віддаю тобі, Андрію. В Оріяні безпечніше, там народ молодий, буде, може, поблажливий до тебе. А я піду, куди мені призначено — в Капшадокію, землю Понтійську. Передчуваю свою смертну годину, тож хай не пропаде Євангеліє».

...Залишивши Ольвію і з євангелистом Матеєм попрощавшись, подався Андрій Первозваний пішки понад Бористеном на північ — до межі світів, як було велено Провидінням, — мусив дійти до найвищої кручі в незнаній Оріяні, за якою розпочиналося царство холодного Борея, й поставити там хрест.

Йшов удень і вночі й відпочивав лише у полудневу спеку; вдень зорив за сонцем, а вночі показував йому напрям Молочний Шлях, і брів він попід ним, розгортаючи буйне волоття трав — немов на дні морському. Губився у високій тирсі, ніби в пралісі, там же й знаходив поживу: забирав з гнізд чайні й перепелячі яйця, ловив куріпок і смажив на вогні, в озерах ловив сітями рибу, що густо телесувалася у кришталевих водах, у дуплах лип та дубів знаходив мед, який збігав по стовбурах й застигав на корі грудями, мов живиця, — земля тут була такою багатою, що й працювати на ній не треба, сама могла нагодувати кочових скитів, які зрідка з'являлися під краєм неба з валками возів й чередами худоби, й там же зникали, канувши за небокрай.

Вряди-годи вихоплювався з тирсового полону, й тоді перед очима, скільки світу, — аж до обрію — скопичувалися один за одним горби й пагорби, а між ними у глибоких байраках кучерявилися острівці ліщинових кущів, оточених, немов сторожею, терном і глодом; згодом горби маліли, а щоб їх побачило небо, бо нікому тут більше, взивали до нього фіолетовими озерцями люпину та кривавими латками маку й сповзали

знову в безмежжя розімлілих під сварожим промінням трав, звідки не видно світу, й дорогу на північ показувала мандрівникові широка бинда Бористену, що просвічувалась голубизною кризь зарості очерету, вільх та трепетолісту.

Не знав Андрій назв цього зеленого буяння, як теж — і богів, які з таким щедрим марнотратством обдаровували не баченими в світі благами майже безлюдний край, і подив та заздрість щербили його серце: чи ж то справедливо вчинив Ягве, коли випалив сонцем Ізраїль, Єгипет, Грецію, густо заселивши їх народами, й вони на безводді й безхліб'ї, в пустелі, пісках і солончаках мусили витворювати високі цивілізації й викрешувати в собі силу мислення в боротьбі з убозтвом землі? А може, саме в жорстокій спонуці до непосильної праці й таїться причина того, що на земних пустищах зродилися неповторні культури, досконалі державні утворення, могутні війська? І все ж таки, для чого обдарував Господь таким багатством сколотський край, де люди навіть домівок не мають: чейже ніколи мешканці бористенських степів не спожиють цього добра. То чи ж не є воно самоціллю й створене лише для втіхи єдиному Богові — тоді, як стільки народів світу ділять крихти, здобуті тяжкою працею на пустках?

Йшов апостол, виминаючи непевних кочівників, які де-неколи з'являлися на степових в'їжджених дорогах, — сповнювалось тоді зелене безмежжя ревом худоби, іржанням коней, скрипом дерев'яних коліс і лопотінням халабуд, нап'ятих на теліги, — були це ті самі скити-антропофаги, в котрих Андрій викупив Матея, й хоч не йняв він віри, що тут насправді живуть людожери, все ж остерігався бородатих понурих людей, які жили за законом кочівлі: ходила ж бо чутка в грецьких полісах, що скити обертають чужинців у рабів, осліплюючи їх, щоб не втікали; засуджених на смерть скидають з урвищ; на похоронах князів убивають рабів, коней і жон, спалюючи їх разом з покійником на жертвенних вогнях, — про це розповів Матей, застерігаючи його перед напівдикими людьми, в яких перебував у неволі, тож ховався Андрій далеко від доріг у вибалках, коли на обрії з'являлись валки.

Знав Андрій: це ще не той край, де йому звелено хрест поставити, він здалеку прислухався до голосів степових мешканців — не була то мова, яка вгніздилася в пам'яті, коли над ним завис вогненний язик в день зіслання Святого Духа, тож мандрував далі й далі, поки не спустився із пласких гранітних кряжів, що розтинали степ на обабочі, над молитовно тиху річку, яка впадала в Бористен серед розлогої, мов плахта, рівнини.

Надрічкою тут то там білили розсипи хаток під солом'яними стріхами; кожен двір був огорожений плетеним тином і потопав у садочку; посередині обійсть вивищувались щогли журавлів, якими поселяни витягували з криниць, обрамлених дерев'яними цямринами, цеберка з водою; гавкали собаки на прив'язі, на берегах річки тихо паслися корови, і звідусіль немов пісня долинала — чи то співали люди, чи так співуче розмовляли, та вчув Андрій знайомі звуки і слова, й осінив себе хрестом: тут нарешті брав свій початок край, в який Провидіння звеліло Андрієві Первозваному принести Христове благословення.

Перейшов Андрій широким бродом річку й ступив на обійстя крайньої хати, висунутої на залучину до самої води. Стояв у нерішучості, вагаючись — заходити в дім чи ні, та рвався на прив'язі пес, звідомляючи втішним дзявкотом господарів, що гості прибули; врешті хатні двері тихо прочинилися, й на порозі став чоловік у свиті й личаках; був він безбородий і голомозий, тільки шпакувата коса, що виростала з тімені, спадала, закручена за вухом, на плече; за ним вийшла молода чорнява жінка в націленій до неба гостроверхій шапці й кольоровотканій корсетці, — обоє пильно приглядалися до подорожнього, що змучений, зарослий і босий стояв серед подвір'я, спершись на костур, й нічого не просив, тільки спозирив господарів, ніби вгадати хотів, добром чи злом його зустрінуть.

Спитав господар:

«Откіль і куди прямуєш, прочанине?»

«З Єрусалима до межі світів», — відказав Андрій.

«А-а, — посміхнувся господар, мовби давно виглядав його, а до Єрусалима було йому рукою подати. — Чули ми про Єрусалим, давно чували, коли ще дітьми були: тоді з востока на полудне йшла небом зізда хвостата, спушчаєща од себе лучі предивні. Тямлю, видіння сеї зізди страхом об'яло весь люд, волхви же наші, на зізду смотрівше, тако рекли: “М'ятеж велій буде в землі полуденній”».

«Тоді у Вифлеємі, що біля Єрусалима, Бог народився», — мовив Андрій.

«Чули-смо і те, та віри не йняли, бо свого Бога правічного маємо, і породив він вельми много боженят, що світом владіють... Звістили нас грецькі купці, що лодіями до нас прибувають, заморські вина й пахучу оливу привозять, а в нас забирають жито, мед і віск, — мовляв, народився в далекій Юдеї Син Божий, а як до нього йти, ніхто не знав, — то зоряну білу дорогу, попід якою хвостата зізда йшла, Єрусалимським шляхом нарекли — мандруй по ньому, як хочеш зріти Бога живого. А ти зрів?»

«Зрів, — відказав Андрій. — Я навчався в нього правди і любові».

«Он як. То заходь до хижі, Божий чоловіче, — запросив господар, нітрохи не дивуючись, що гість навчався в самого Бога. — А то по всій землі боги на землю сходять, так... До людей, до кого їм ще йти... Наш Перун сходить пломенем під час бурі, а в погодь Сварожем стає і по синьому небу білим конем день-денно гарцює, щоб перед вечірньою денницею сховатися за травами, а вранці знову викотиться... — Господар, згадавши про сонце, звів до нього руки й молитву прошепотів: — Хай не застане Бог сплячого орія, хай встигне він при сході сонця шапку зняти...»

Був господар вельми балакучий, господиня мовчки спозирала пришельця ласкавими очима. Налив господар у ночви води й помив гостеві ноги («Так само перед Тайною Вечерею вшанував нас Учитель», — подумав Андрій і прийняв се за добрий знак: схожі звичаї сприятимуть впровадженню Христової віри в цьому краю), потім господиня подала на стіл мису

з медом і просяні коржі, а господар невгавав, розповідаючи гостеві про Оріяньський край — найкращий у світі і люблений богами.

...Хто хоч один раз побував у нашому раю між Россю й Ужем, той не покине його ніколи... Живе в наших гаях Полісун, який на кожне наше слово відгукнеться й заманить подорожнього у глибину оріяньської України, а там оточать його мавки-літавиці — красуні лісові, а там Купайло з Мареною запросять на весняний бенкет, і кожен ладо знайде свою ладу — назавше залишиться зайшлий в Оріяні, дітей своїх їй віддасть, а сам переміниться у землю, у твар земну; зацвіте калиною або терном; березою, тополею, братком синьо-жовтим стане; зозулею закує, чайкою закигиче, бусолом заклекотить або цвіркуном-домовиком засюрчить — нікому немає тут смерті, тут усе вічно живе, вічно оновлюється, перемінюється, воскресає, — бог Ярило, спосланий на нашу землю Родом, править тут вічним життям... А коли тобі говорили, що ми сколоти, то не вір нетямущим: сколоти там, за гранітним кряжем, що проліг від витоків Раставиці аж до кам'яних порогів на Данапрі; то чужі дикі племена, які не орють і не жнуть, а лише топчуться по землі й марно їй стратовують: самі ж достатку не заповсягли й кого настигли — зубожили, і мова в них інша й боги не такі... Всіляко називають нас чужинці. Сармати, що з-над Танаїсу прийшли й жон оріяньських собі вибирають, звать нас роксолянами. В нас місця багато, всіх приймаємо, бо так велить наш закон... Хто венедами нас кличе, а більше росами або росомонами, бо над Россю живемо, а ще й полянами звать — поля в нас много; та єсьмо оріями, бо землю плугами оремо — їх скинув нам із неба син творця всесвіту Рода — Даждъбог... Хто вміє слухати, той чує, як усе на нашій землі вміє розмовляти: зілечко до зілечка притуляється, зілечко до зілечка озивається: барвінок, любисток, рута й васильки нашіптують молодим про любов і зводять їх — зірвеш листок, послухаєш і знаєш, хто полюбив; лобода провістить горе, сухе дерево застереже перед нечистою силою, зозуля вдів-

• ————— •

ство й розлуку накує, крук-трупожер лихо накличе, бусол домівку обереже й заколише своєю мовою малят, цвіркун насюрчить дітям казок на всю ніч, тільки жито мовчить, напружуючись у праці великій: соків із землі набирає, щоб нас прогодувати... В Оріяні люди найдобріші в світі; хто заходить у хату, того оберігає родинний бог: гостя кривдити не можна — хто гостя прожене, тому сусіди хату сплять. А полоняника відпускаємо на волю. Тільки зрадника люто караємо — виганяємо з нашої землі, бо найбільшою для людини покарою є втрата раю...

І далі йшов апостол гори Бористеном до межі світів, і чудно йому було з дива оріянського... А може, то не над Йорданом, а над Россю вибрав колись Господь місце для Едему, а може, на цій землі праотці людства пізнали колись солод гріха первородного? — думав Андрій.— А може, тепер, в сію мить Божої вічності, запримітив Ягве оріянський народ й готує його для великого чуда в майбутньому, а про свій народ забув, розсердившись на гебреїв за гріхи їхні? Можливо, Господь завершив уже свої справи над Йорданом і, викупивши гріхи Ізраїля кров'ю свого Сина, приглянувся до безтурботного молодого народу, в якого щойно розпочався ріст, й ось посилає йому через апостолів ідею єдиного Бога?

Думав Андрій: на півдні старий світ умирає, а тут тільки народжується. Чи варто його тривожити — як же то тяжко бути обраним народом! Але ніщо на світі не зупиняється на грані дитинства, все приходиться до своєї зрілості, а зрілість — то трудне випробування. Хай благословить мене Господь ви-йти разом з цим народом на його Голготу! Прости мені, Ягве, але ж Твої досліди над моїм народом, оглупленим вірою і сподіянням лише на Твою силу, надто дорого нам оплачують-ся. Як довго йшли ми з неволі, виригуючи єгипетський хліб, що ним з ласки Твоєї один лише раз нагодував наш народ Йосиф! Яка ж постигне гебреїв іще кара за те, що, заспокоєні вибраністю і марно сподіваючись на Твій абсолютний розум, не зуміли піднятися духом до тієї висоти, щоб зуміти від-

різнити злодія від Бога й зважитися вибрати для свого діла не Вараву, а Христа?..

Від хати до хати, від села до села зигзицею шугала вістка про провісника нового Бога, що зійшов на Оріянську землю з небесного Єрусалимського шляху й мандрує на північ до межі світів, позначеної найвищою кручею над устям Десни в Данапр, де земля легко й радісно підноситься до неба, а баня небесна благословить зелену україну.

За апостолом гурмою ішли увірувані орії, супроводжуючи Божого посланця до свого храму, щоб жертву данапрівському богу зрів — чейже один Всевишній на землі. Ірани називають його Маздою, гебреї — Єговою, а оріяни — Родом, який послав на землю свого сина Даждьбога достоту, як Ягве Ісуса. Йшли збентежені оріяни за апостолом до кручі, в підніжжі якої, у Святошинському гаю, стояв головний оріянський храм: хай скаже своє слово волхв Богодан.

Розступилися клени й осокори перед прочанами, які йшли до свого храму в сумнівах і надії: чей не розсердиться Род за те, що увірували в Духа Божого, зісланого колись в образі голуба на Ісуса під час хрещення, — бо й водохресний обряд їм не чужий. Навесні, коли сонце виходить із сузір'я Перуна й народжується на землі вода, весь оріянський люд іде до трибищ над священні потоки, щоб змити з себе накуп щоденних буднів, який прилип до тіла й душі: втому, злість, чужоложну похоть, ненависть, жадобу помсти, лінивство, байдужість, заздрість — все змиє вода Перуна, якщо ти в щирому покаянні діткнешся троєперстям до своїх грудей.

На огороженій частоколом галявині, що похило збігала до священного струмка, оточив жертвний камінь чотири-стінний без покрівлі храм з відкритими трьома брамами. За каменем, у глибині храму, стояв високий дерев'яний ідол бога Рода з повним вина рогом у витягнутій руці, а біля його стіп лежали на землі плуг, сідло і меч. Ідол мав три обличчя, що створювали єдиний образ Рода, а тулуб його ділився на дві частини: вгорі витали люди, які заселяють Оріяну, а внизу панував підземний світ, на якому держиться земне життя.

ЗМІСТ

БЛАГОСЛОВЕННЯ РУСЬКОЇ ЗЕМЛІ	3
І ЗЕМЛЯ, І ЗЕЛО, І ПІСНЯ	16
ПОГОНЯ. <i>Історичне оповідання</i>	45
Я — ФАТЬМА-ХАНУМ	81
ОФЕРМИ З ТРИДЦЯТЬ ШОСТОГО РЕГІМЕНТУ	86
ЯК ТИХА НІЧ ПОВ'Є ДОЛИНУ.. <i>Повість</i>	141
ПРИСУТНІСТЬ ВІДСУТНЬОГО. <i>Діяріюш</i>	230
У КОРЧМІ ЛИСОГО МАЦЬКА. <i>Замість післямови</i>	287
Примітки. <i>Василь Габор</i>	315